

УДК 1:316.3:331.2

Н. П. Осипова, доктор філософських наук, професор

НАЛЕЖНА ОПЛАТА ПРАЦІ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНИЙ ПРИНЦИП ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Проаналізовано систему ціннісних аспектів правотворчого забезпечення принципу належної оплати праці в громадянському суспільстві. Виявлено легітимізовані можливості реалізації цих аспектів.

Ключові слова: *громадянське суспільство, належна оплата праці, ціннісні аспекти правового забезпечення, правовий захист належної оплати праці, гармонія ціннісних і правових підходів.*

Актуальність проблеми. Винагорода за працю є проблемою, яка розв'язується протягом сотень років. Незважаючи на це, вона не старіє і стає все більш гострою. Становлення і розвиток громадянського суспільства надали їй нові грані, оскільки одним із його креативних джерел є внормована правом і належним чином оплачувана праця. Здійснення прав і свобод людини, що є фундаментальною рисою громадянського суспільства, неможливе без правового забезпечення механізму реалізації принципу належної оплати праці. Дослідження правотворчих аспектів природи і реалізації принципу належної оплати праці є постійно виникаючою і такою, що потребує постійного розв'язування проблемою громадянського суспільства і суспільств, які прагнуть цього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічний аспект дослідження і пізнання принципу належної оплати праці спирається на аналізування природи громадянського суспільства, яке з позицій матеріальних умов життя докладно досліджене у науковій спадщині Гегеля, М. Драгоманова, М. Ковалевського. Загальнотеоретичні аспекти правових проблем оплати праці проаналізовано в працях В. Венедіктова, О. Процевського; конкретні механізми реалізації основних принципів оплати праці, включаючи принцип її належної оплати, досліджені в працях вітчизняних і зарубіжних правознавців М. Армстронга, Т. Герасимова, Г. Гончарової, В. Жернакова, І. Зуба, С. Прилипка, В. Ротаня, Т. Стівенса, Б. Стичинського. Здійснені наукові дослідження започаткували можливість розв'язання проблем правотворчих аспектів реалізації принципу належної оплати праці в громадянському суспільстві.

Мета статті – дослідження системи ціннісних аспектів правотворчого забезпечення реалізації принципу належної оплати праці в громадянсько-

му суспільстві і виявлення легітимізованих можливостей реалізації цих цінностей.

Виклад основного матеріалу. З позицій громадянського суспільства винагорода праці виступає як фундаментальний спосіб задоволення потреб людини [1, с. 227–228], а відповідно з цим фундаментального характеру набуває і принцип належної оплати праці. Цей принцип, у тому числі в громадянському суспільстві, вплив його на правотворчі і соціальні аспекти мають екзистенціальну природу. Центральною темою явища екзистенції є людське існування в різних ситуаціях. Унікальність цих ситуацій полягає у тому, що вона визначає сукупність матеріальних і психологічних передумов, які спричиняють такий прояв життя, в межах якого виявляються всі інші речі і способи [2, с. 162]. Цей прояв є серцевиною дій людини і своєю відсутністю руйнує діяльність [3, с. 116].

Принцип належної оплати праці є сполучною ланкою між усвідомленими вольовими вчинками людей (здатність до праці та її реалізація) і об'єктивними умовами цих вчинків (не тільки потреба в праці, а й необхідність її відтворення), що вимагає певної об'єктивно необхідної кількості матеріальних, соціальних та культурних благ. Згідно з цим у трудових правовідносинах, що виникають на основі трудової угоди або іншого юридичного акта, одночасно з правом на працю виникає і реалізується також право на її оплату, адекватну як кількості і якості витраченої праці, так і необхідності відновити життєдіяльність працюючої людини [4, с. 34, 268].

Аби зрозуміти фундаментальні особливості оплати праці взагалі і належної оплати праці зокрема в громадянському суспільстві, розглянемо їх у крайніх історичних виявах. Першим відомим нам писаним кодексом, у якому містяться регулятивні статті щодо оплати праці, є кодекс законів царя Хаммурапі. В ньому в ст. 257 за наймання орача необхідно було давати 8 курру хліба на рік, а за наймання погонщиків волів – 6 курру (один курру – міра сипучих тіл, що дорівнювала 252,6 л). Угода про наймання укладалася в присутності свідків і в разі її порушення потерпілий міг звертатися до суду [5, с. 170, 172]. У цих статтях присутні нібито всі правові атрибути винагороди за працю (залучення до праці за угодою, законодавче регулювання і захист інтересів працівника державою, достатність винагороди для забезпечення прожиття працівника і декількох членів його сім'ї). Виникає запитання: у чому ж різниця, якщо брати сучасність? Аби відповісти на нього, розглянемо фундаментальні особливості громадянського суспільства.

З точки зору правотворчих аспектів реалізації принципу належної оплати праці першочергове значення мають такі моменти громадянського суспільства [1, с. 231, 233]. По-перше, в цьому суспільстві потреби людини як

відокремленої особи з тільки їй притаманною специфікою задовольняються через працю шляхом адекватного обміну діяльністю. По-друге, аби захистити громадянина від випадковостей і свавілля його особливий інтерес розглядається з таких позицій, що його захист виступає як всезагальний принцип його самого і суспільства в цілому. По-третє, субстанціональні ознаки людини (свободи, власності, самоідентифікації та визнання з боку суспільства) захищаються через правосуддя, що базується на всезагальних і обов'язкових для всіх законах.

Якщо виходити з цих позицій, то в громадянському суспільстві належна оплата праці не обмежується потребами виживання, а включає систему задоволення як вітальних, так і соціальних, духовних та культурних потреб. Далі, належна оплата праці не дарується кимось, а є виявом природних прав людини і регулюється ними. Нарешті, у захисті саме цих прав, а не будь-яких інших інтересів, полягає правотворчий аспект реалізації принципу належної оплати праці. Громадянське суспільство через свої громадянські об'єднання і громадську думку контролює здійснення всіх зазначених аспектів принципу належної оплати праці від свавілля: з економічної точки зору – від роботодавця, а з правової – від держави.

Завдяки орієнтації на цінності громадянського суспільства принцип належної оплати праці має інтернаціональний міжцивілізаційний характер. У міжнародному Пакті про економічні, соціальні та культурні права, прийнятому Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р., у ст. 7 фактично сформульовано сутність цього принципу, яка полягає у тому, що держави, які беруть участь у Пакті, визнають право кожного на винагороду, що забезпечує справедливу та рівну зарплату за працю рівної цінності і задовільне існування для працівників та їх сімей [6, с. 6].

При регулюванні заробітної плати в Україні вона в усіх законодавчих актах, наприклад, у Законі про державний бюджет України, порівнюється з прожитковим мінімумом працюючого; проблеми ж задоволення потреб членів сім'ї нібито не існує, що суперечить міжнародному Пакту про економічні, соціальні та культурні права, який після ратифікації його Україною не тільки входить до її законодавчої системи, а й має пріоритет порівняно з національними законами.

Правова цінність принципу належної оплати праці при його законодавчому закріпленні полягає у тому, що він створює можливість арбітражних дій у разі соціально-правового конфлікту працівника і роботодавця при розв'язанні проблем оплати праці. В основі цієї цінності лежить правовий і демократичний підхід для вирішення правових проблемних ситуацій цього типу. Демократичний аспект пов'язаний з тим, що даний принцип актуалізу-

ється на рівні не тільки професійно-правової, а й повсякденної свідомості, тобто спирається на менталітет всієї сукупності працюючих. У свою чергу опора на правову норму є найбільш цивілізованим і надійним у громадянському суспільстві способом розв'язати цю жагучу проблему, завдяки якому захищають права і громадянина, і громадянського суспільства, і держави на засадах забезпечення прав людини. Переваги підходу до вирішення правових конфліктів, що пов'язані з реалізацією принципу належної оплати праці, на підвалинах чітко сформульованих правових приписів впливають з того, що закон – це дримаючий суд і що судовий порядок в громадянському суспільстві є найбільш демократичним і оптимальним, а судочинство здійснюється незалежними і професійними носіями судової влади і докладно регламентовано. (Крім того, громадянам забезпечується можливість оскарження і перегляду судових рішень.) При цьому судовому захисту підлягають не тільки права і свободи, а також охоронювані законом інтереси особистості.

Зважаючи на специфіку проблеми правового захисту належної оплати праці з точки зору принципів громадянського суспільства, особлива цінність правотворчої діяльності полягає у тому, що вона покликана відображати в собі ідеал справедливості. Тут, як ніде інше, учасники розв'язання конфлікту мають право очікувати на справедливе вирішення справ, оскільки право на справедливий суд визнається за кожною людиною і громадянином без будь-яких винятків. Оскільки суб'єктами трудових відносин між роботодавцями і найманими працівниками в конфлікті є економічно нерівнозначні учасники, правотворча діяльність щодо реалізації принципу належної оплати праці має включати ці переваги шляхом упровадження необхідних процесуальних гарантій: відкритого судового розгляду в присутності сторін, рівності засобів захисту тощо.

Якість незалежності, започаткована законом, передбачає стійкість від впливу не тільки владних гілок, а й стосовно різноманітних форм соціального й економічного впливу, що є надзвичайно суттєвим у справах з економічно нерівноцінними учасниками судового розгляду. Реалізація цієї цінності неможлива без подолання упередженості при розгляді справ. Таке подолання досягається не тільки процесуальними нормами, а й існуючими в громадянському суспільстві відповідними контролюючими можливостями громадської думки й об'єднань громадян, особливе місце серед яких стосовно питань оплати праці належить професійним спілкам.

Довіра до законів у сфері оплати праці напряму залежить від того, як у них передбачена реалізація на практиці принципу законності, і від того, хто проголошується її гарантом. (З цієї точки зору важливе місце в правових гарантіях належить судовій владі, оскільки вона здатна проконтролювати

законність і правомочність дій будь-якого суб'єкта будь-яких правових відносин.) Можливість довіри органічно випливає з того, що суд підкоряється лише конституції і законам, що випливають з неї, а також із закладеної в законах можливості нуліфікації будь-якої неправової дії. Крім того, судова влада передбачає можливість виникнення прецедентів на основі використаних судом чинних законів і створення на цій основі певного рівня правосвідомості при вирішенні правових ситуацій щодо належного рівня оплати праці. Це означає, що за характером своєї діяльності суд пов'язаний з оцінюванням стану права і тому повинен впливати на розвиток правової системи і правової свідомості в державі.

Стосовно ціннісних аспектів правотворчої діяльності з метою реалізації принципу належної оплати праці в громадянському суспільстві доцільно враховувати два типи проблем. По-перше, в разі нехтуванні цими цінностями виникає «недостатність права», котра виявляється як перешкода для здійснення прав людини і перш за все її права на життя; по-друге, ця недостатність гальмує реалізацію людської сутності працюючої особистості і навіть позбавляє перспектив стосовно змін на краще. Ці проблеми не завжди належним чином оцінюються, хоча від їх розв'язання залежить справжнє «самоіснування» людини і справжність її індивідуального та соціального буття.

Ідеалом громадянського суспільства є гармонія ціннісних і правових підходів до екзистенціальних за своєю природою проблем оплати праці. Будь-яке збочення тут неприпустиме. Наприклад, у зв'язку з тим, що у переліку пунктів, звільнення за якими можливе лише за згодою профкому, знаходяться і дуже сумнівні (прогул без поважних причин, поява на роботі у нетверезому стані, стані наркотичного сп'яніння) [7, ст. 40], з'явилися пропозиції законодавчо виключити профспілки зі сфери правозастосовної діяльності роботодавця [8, с. 190]. Не відкидаючи реального підґрунтя таких пропозицій, разом з тим вважаємо, що позбавлення профспілок та їх об'єднань права брати участь у визначенні головних критеріїв життєвого рівня, прожиткового мінімуму, а також мінімальних розмірів заробітної плати [9, ст. 23], тобто того, що визначає і рівень належної оплати праці, було б недоречним.

Принцип належної оплати праці спирається на правило залежності заробітної плати від складності умов виконуваної роботи, професійних ділових якостей працівника, результатів його праці і господарської діяльності. Хоча це правило і сформульовано у вигляді імперативної норми, в той же час воно не може розглядатись як правовий припис прямої дії, що надає працівнику права вимагати умов оплати його праці у прямій відповідності з цими пра-

вилами [7, с. 464]. Викладена норма повинна враховуватися при розробленні й утвердженні нормативних актів про працю та її оплату, а також угод, колективних договорів при встановленні умов оплати праці власником за погодженням з виборним органом первинної профспілкової організації.

Таким чином механізм забезпечення оплати праці закон не визначає. З позиції громадянського суспільства при будь-якому підході до формування такого механізму принцип належної оплати праці повинен розглядатися як один із таких, що приводить до руху весь цей механізм. Такий підхід реалізується на практиці в країнах, здійснення вимог громадянського суспільства в яких стало повсякденною практикою. Це виявляється не тільки в законодавчому встановленні мінімальної годинної праці, а й в існуванні докладних, побудованих на існуючому трудовому законодавстві практичних керівництв з побудови оптимальної системи оплати праці і винагороду персоналу [10].

У нашому суспільстві, яке за характеристикою наближається до громадянського, чітко прописано деякі ознаки належної оплати праці (наприклад, у ст. 2 Закону України «Про оплату праці» від 24 березня 1995 р [11, с. 295], Положенні про додаткову заробітну плату як винагороду за працю). Вони визначають надбавки, пов'язані з виконанням виробничих завдань і функцій, за винахідливість, трудові успіхи, особливі умови праці, працю понад установлені норми. Існує й Інструкція зі статистики заробітної плати, затверджена наказом Держкомстату України від 13 січня 2004 р. № 5 [11, с. 301]. Але вона, на жаль, не містить механізму виплати заробітної плати, з тим щоб належна виплата була водночас гідною. Інструкція в розділі 2 стосовно фонду додаткової заробітної плати включає лише перелік позицій надбавок, установлених у тому числі за інтенсивність праці, високу професійну майстерність, виконання важливої роботи на певний строк.

Правотворчі аспекти реалізації принципу належної оплати праці в громадянському суспільстві виступають в органічній єдності з аспектами соціальними, причому ці останні, особливо в умовах України, коли не завершився процес створення адекватної правовій державі системи захисту прав людини, соціальні аспекти виступають конституюючим (визначальним) чинником. Специфічною тут є проблема черні (андеркласу), оскільки це пов'язано з бідністю. Остання сама по собі нікого не перетворює на чернь, яка визначається лише пов'язаним з бідністю умонастроєм внутрішнього обурення, спрямованого проти багатих, проти суспільства, уряду тощо. Але це ще не все. Людина, яка не забезпечує себе працею і залежить від випадковостей соціального життя, стає легковажною, відвертається від праці, а через це виникає зло, яке полягає у тому, що людина відмовляється

забезпечувати своє існування власною працею і в той же час вимагає забезпечення свого існування як свого права. Іншими словами, злидні в сучасному суспільстві відразу ж приймають, за виразом Гегеля, форму неправа відносно того або іншого класу. Не менш фундаментальним аспектом проблеми є й те, що існування значної кількості людей, які в умовах бідності згодні працювати за жалюгідну винагороду, приносять певні економічні переваги великим власникам, але разом з тим є лихом з точки зору всього суспільного устрою [1, с. 256, 271].

Природа правотворчих аспектів реалізації принципу належної оплати праці полягає не тільки у тому, що вони відбивають правові вимоги вирішення конфліктів у сфері трудового законодавства, а й у тому, що вони є явищем культури і відображають життя та його вимоги в усіх його надзвичайно складних виявах. Вирішення цих ситуацій базується не тільки на соціальних, правових, а й на етичних вимогах справедливості, неупередженості, незалежності, самостійності. Однією з вимог при вирішенні трудових конфліктів стосовно належної оплати праці є вимога не тільки законності, а й моральності, причому такої, що породжена розумінням суспільством права і його призначення [12, с. 65].

Висновки. Принцип належної оплати праці є фундаментальним принципом громадянського суспільства. Ця фундаментальність впливає із того, що в ньому перехрещуються на засадах реалізації прав людини екзистенціальні, економічні, соціальні, етичні та культурні проблеми, які повинні узгоджуватися за допомогою правової творчості держави. Легітимізація в громадянському суспільстві цього принципу можлива лише за умови реальної опори правотворчої діяльності на основоположні цінності суспільства. Останні являють собою певну систему, нехтування будь-якою ланкою в ній унеможливує реалізацію принципу належної оплати праці як певної цілісності і цінності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гегель Г.В. Ф. Философия права : пер. с нем. / Г.В. Ф. Гегель. – М. : Мысль, 1990. – 524 с.
2. Ортега-и-Гассет Х. Что такое философия? / Х. Ортега-и-Гассет. – М. : Наука, 1991. – 290 с.
3. Сартр Ж.-П. Проблемы метода / Ж.-П. Сартр. – М. : Прогресс, 1994. – 240 с.
4. Процевский А. И. Метод правового регулирования трудовых отношений / А. И. Процевский. – М. : Юрид. лит., 1972. – 288 с.
5. Кодекс законов царя Хаммурапи // Хрестоматия по истории древнего мира. Т. 1. Древний Восток / под ред. акад. В. В. Струве. – М. : Госиздат М-ва просвещения, 1950. – С. 149–176.

6. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. – К. : Право, 1995. – 16 с.
7. Ротань В. Г. Науково-практичний коментар до законодавства України про працю. – Вид. сьоме, допов. і переробл. / В. Г. Ротань, І. В. Зуб, Б. С. Стичинський. – К. : А. С. К., 2006. – 1024 с.
8. Цесарський Ф. Деякі проблеми реалізації захисної функції профспілок / Ф. Цесарський // Вісн. акад. прав. наук України. – 2002. – № 4 (31). – С. 186–191.
9. Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності // Трудове право України у запитаннях та відповідях. Розділ II. Нормативно-правові акти. – Х. : Одиссей, 2008. – С. 320–346.
10. Армстронг М. Оплата праці : практ. посіб. з побудови оптимальної системи оплати праці та винагороди персоналу / М. Армстронг, Т. Стівенс ; пер. з англ. ; за наук. ред. Т. В. Герасимової. – Дніпропетровськ : Баланс Бізнес Букс, 2007. – 512 с.
11. Збірник законодавчих актів про працю: станом на 10 січня 2013 р. / упоряд.: Г. С. Гончарова, В. В. Жернаков. – Х. : Право, 2013. – 512 с.
12. Фуллер Л. Л. Мораль права : пер. с англ. / Л. Л. Фуллер. – К. : Сфера, 1999. – 232 с.

НАДЛЕЖАЩАЯ ОПЛАТА ТРУДА КАК ФУНДАМЕНТАЛЬНЫЙ ПРИНЦИП ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Осипова Н. Ф.

Проанализирована система ценностных аспектов правового обеспечения принципа надлежащей оплаты труда в гражданском обществе. Выявлены легитимизированные возможности реализации этих ценностей.

Ключевые слова: *гражданское общество, надлежащая оплата труда, ценностные аспекты правового обеспечения надлежащей оплаты труда, гармония ценностных и правовых подходов.*

THE PROPER WAGES AS A FUNDAMENTAL PRINCIPLE OF CIVIL SOCIETY

Osipova N. P.

Analyzed the system of value aspects of the legal ensuring the principles of proper wages in the civil society, discovered legitimate possibility of implementing these values.

Key words: *civil society, proper wages, value aspects of legal support, legal protection of proper wages, the harmony of values and legal approaches.*

